

תוכן עניינים

2.....	מבוא
5.....	פרק ראשון - סקירת ספרות
9.....	פרק שני – צבא העם בישראל
16.....	פרק שלישי - צבא העם בישראל בהתאם לקריטריון גיוס החובה לצבא
20.....	פרק רביעי - צבא העם בישראל בהתאם לקריטריון אופי השירות
25.....	פרק חמישי - דיון בממצאי מקרי המבחן
28.....	סיכום ומסקנות
29.....	ביבליוגרפיה

מבוא

למונח "צבא העם" אין הגדרה אחידה ואוניברסאלית שכן כל מדינה מפרשת את האתגרים הביטחוניים שלה בצורה סובייקטיבית ובהתאם לכך היא מעצבת ומארגנת את הצבא שלה. עם זאת, ישנם מאפיינים שחוזרים על עצמם בהגדרות השונות של צבא העם בקרב מדינות שונות, כמו גיוס חובה של כלל האוכלוסייה לשירות סדיר ומילואים על-פי חוק והיקף החיילים בצבא בהתאם למשאבי המדינה והן בהתאם לכוח הנחוץ בכדי להתמודד עם מלחמות (Tamari, 2016, p. 36). בישראל, הגדרתו של צבא העם נגזרת משני קריטריונים מרכזיים: תחום החקיקה המחייב גיוס כללי לצבא בהתאם לתנאי החוק; ותחום אופי השירות המתרכז במסגרת של כור היתוך של החברה הישראלית ויצירת זהות קולקטיבית – הישראליות והאתוס השוויוני. בכך הצבא עוסק בגיוס של אוכלוסיות עם מאפיינים דמוגרפיים מגוונים כמו רמת השכלה, מגדר, יכולות כלכליות מגוונות ונתונים נוספים, והוא מאפשר לכל המתגייסים שירות מגוון וקידום הוגן בהתאם ליכולות והרצון של המתגייס (אולמרט, 1983, ע' 45; בר-און, 2017, עמ' 255, 266; לוי, 2015, ע' 315).

איילון (2018) טוען כי בעבר מודל צבא העם בישראל היה באופן כללי אופטימאלי שכן הצרכים הביטחוניים של ישראל חייבו גיוס חיילים רב ככל שניתן, ובכך ניתנו הזדמנויות שירות מגוונות לכלל האוכלוסיות כמו עולים חדשים, צעירים עם קשיי הסתגלות, בעלי השכלה נמוכה, בעלי יכולות פיננסיות נמוכות, בעלי רישום פלילי ובעיות נוספות. אומנם לא היה גיוס מוחלט לפי חוק שכן דתיים, וערבים זכו לפטורים מגיוס לצבא לפי בחוק, ואילו נושא השוויון לא היה מוחלט שכן תפקידים רבים היו סגורים בפני נשים, אך הצבא אכן סיפק הזדמנויות שירות מגוונות לכלל האוכלוסיות. אולם, איילון (2018) סבור כי בזמן העכשווי אין עוד ייצוג חברתי דומה כפי שהיה בעבר, בעיקר מפאת מגבלות תקציב והערכה מחודשת של צרכי הביטחון. כעת הצבא בעיקר מבקש לקלוט אליו חיילים בעלי יכולות קוגניטיביות גבוהות, ובכך הוא זונח אוכלוסיות חלשות או במצוקה שאינן זכו לאורח חיים שאפשר להם לקדם את עצמם מבחינה קוגניטיבית; הוא מאפשר פטור נרחב לאזרחים חרדים משירות צבאי; ושיעור הנשים המתגייסות פוחת לאורך השנים תוך ניצול החוק המאפשר לנשים להימנע מגיוס במידה והן דתיות או נשואות, אך מצד שני יותר ויותר תפקידים נפתחים עבור נשים אך תהליך זה נובע בעיקר מפאת מעורבותו של בית המשפט המחייב את הצבא לאפשר לנשים לשרת בתפקידים מגוונים יותר. עמדה דומה מתקבלת גם מצד שפיגל, (2007, עמ' 70-69), שטוען כי הייצוג של האוכלוסייה בצבא איננו מייצג באופן מהימן את המגזרים השונים בחברה הישראלית מפאת סיבות דומות כפי שהוצגו קודם לכן (שפיגל, 2007, עמ' 69-70).

ואכן, הנתונים בזמן העכשווי מציגים תמונה מעניינת. גיוס הנשים לצבא פוחת במרוצת השנים, כאשר בראשית שנות ה-90 לפחות 67% מהנשים המיועדות לגיוס אכן התגייסו (דרומי, 2002, ע' 12), ואילו בחלוף עשור הראשון של שנות ה-2000 רק 53% מהנשים התגייסו לצבא (גולדשטיין, 2014 ע' 53), וכעת שיעורם אף נמוך מכך ונאמד בפחות מ-50% (איילון, 2018). היקף הפטור לגיוס חרדים עולה משנה לשנה; הצבא איננו בהכרח מגשר ואיננו יוצר עוד מפגשים בין אוכלוסיות מגוונות כאשר לעיתים קרובות הצבא נמנע מגיוס של דתיים וערבים; אופי השירות השוויוני נשחק כמעט לחלוטין כאשר צעירים ממעמד כלכלי גבוה לעיתים קרובות פונים לתפקידים יוקרתיים בצבא וזאת לאחר שאורח חייהם הכשיר אותם לכך, בעוד שמועמדי גיוס משכבות כלכליות חלשות יותר פונים לתפקידים פחות יוקרתיים ויותר מסוכנים (לביא, 2019). אף על פי כן, חרף העובדה כי בישראל ישנו גיוס סלקטיבי לצבא ופטור של קבוצות אוכלוסייה משירות צבאי, צה"ל עדיין נותר כעמוד תווך בחברה הישראלית והוא עדיין עומדת בקריטריונים של צבא העם באמצעות גיוס חובה על-פי חוק, קבלת לגיטימציה פוליטית וחברתית רחבת היקף, ביצוע פעילויות חברתיות ולאומיות, ומתן הזדמנויות שירות מגוונות לכלל האוכלוסייה בישראל (לוי, 2007, עמ' 42-41; לפיד, 2014, ע' 62).

עבודה זו עוסקת בשאלה: באיזו מידה מדינת ישראל וצה"ל בפרט שומרים על עקרון צבא העם במאה ה-21? עד כה המדינה בחרה להמשיך במודל צבא העם מפאת בעיות ואתגרי ביטחון מהותיים שמלווים את המדינה. ישנן עדויות למכביר כי מודל צבא העם בישראל נשחק במידה רבה במרוצת השנים ובמיוחד בזמן העכשווי. מצד שני, ביטול של מודל צבא העם יחייב את המדינה לעבור למודל של צבא מקצועי המאופיין בהתנדבות של מתגייסים לצד תגמולים רבים כלפי מתגייסים. מודל זה טרם התקבל – ולא נראה שעתיד להתקבל בזמן הקרוב. לפיכך בכדי להתמודד עם אתגרי הביטחון של המדינה, נידמה כי המדינה מחויבת להמשיך ולשמור על מודל

צבא העם בזמן העכשווי, ולכן מן הראוי לבחון את האופן שבו המדינה שומרת על עקרון צבא העם במאה ה-21 לצד הטענות כי מודל זה הינו מיושן ושנשחק במידה רבה בעת הנוכחית.

טענת המחקר: מודל צבא העם בישראל נשחק במאה ה-21, אך לא בוטל וצה"ל ממשיך לשמור על מעמדו כצבא העם בישראל. מודל צבא העם בישראל איננו מזכיר עוד את המודל המסורתי ההיסטורי של צבא העם בראשית ימיה של המדינה. ראשית, הצבא איננו עוסק עוד בהכרח בנושאים חברתיים כפי שעסק בעבר כמו הרחבת התיישבות, חקלאות, וקליטה של עולים, אלא הוא מקפיד להתמקד בנושאים הביטחוניים שהם לב מהות פעילות הצבא. שנית, הצבא איננו ממנהר לבצע גיוס נרחב של מועמדים לשירות צבאי ושיעור המתגייסים לצבא פוחת משנה לשנה ונידמה כי הדבר איננו משקף עוד את תפישת הגיוס הכללי של האוכלוסייה. מצד שני המדינה איננה ממחרת לאמץ את עקרונות הצבא המקצועי ולכן היא מנסה עדיין לשמור על עקרונות צבא העם. למשל, המדינה לא קוראת ומגייסת את כל המתגייסים הפוטנציאליים, אך עדיין מאפשרת לכולם להתגייס אם רק יבחרו בכך. כמו כן, המדינה מרחיבה את תפישת השוויון בצבא ופותחת יותר ויותר תפקידים לנשים, והיא מאפשרת גיוס של קבוצות מיעוטים ובכך לשמר את כור ההיתוך בצבא.

מתודולוגיה:

מסגרת הזמן: מקרה המבחן יתמקד במודל צבא העם במאה ה-21 בין השנים 2000-2020. סקירת הספרות בעבודה תציג טווח מחקר רחב יותר – מקום המדינה ועד הזמן העכשווי, בכדי לתאר את מודל צבא העם בישראל, התפתחותו והתמורות שחלו בו. הבחירה בטווח המחקר האמור, נובעת מהטענה השכיחה לפיה לקראת סוף שנות ה-90 של המאה ה-20 ובמהלך שני העשורים הראשונים של המאה ה-21 נשחק מודל צבא העם בישראל. לצורך כך אתמקד בבחינת מודל צבא העם בישראל בשני העשורים הראשונים של המאה ה-21.

אוכלוסיית המחקר: מתגייסים פוטנציאליים לצבא בישראל. במסגרת זו אתמקד בעיקר בצעירים לפני גיוס או בזמן גיוס המשויכים לפילוחים דמוגרפיים לפי דת ואתניות (יהודים מול ערבים, חילונים מול דתיים וקבוצות מיעוט נוספות כמו דרוזים ובדואים), מגדר (גברים מול נשים).

הקריטריונים לבחינת שאלת המחקר: אתמקד בשני קריטריונים מרכזיים של מודל צבא העם בישראל: החקיקה המחייבת גיוס כללי לצבא בהתאם לתנאי החוק; ותחום אופי השירות - כור היתוך והאתוס השוויוני. במסגרת זו אבחן את היקף הגיוס לצבא במאה ה-21 בהתאם לתפיסות שונות של מודל צבא העם בישראל – האם הגיוס הוא כללי של כלל החברה בישראל או גיוס של החברה היהודית, ומיהן אוכלוסיות הפטור בישראל מחובת הגיוס הצבאי. בקריטריון של אופי השירות אתמקד בשאלה האם ישנו כור היתוך בצבא של אוכלוסיות בעלות רקע אתני, חילוני-דתי וכלכלי שונה, ושוויון בשירות בדגש על משתנה מגדרי. בהתאם לכך מקרי המבחן יתמקדו בנתונים אודות היקף הגיוס לצבא לפי ניתוחים דמוגרפיים (דת, מגדר, אתניות), ואופי השירות – האם הוא יוצר כור היתוך (למשל בין דתות, אתניות, חילונים-דתיים, מעמד סוציאקונומי) ושוויון (בדגש על הבדלי מגדר).